

Şah İsmayıl Səfəvinin dili

Hökmdarın məktublarındakı gözəl nitq digər dövlət başçıları tərəfindən də yüksək qiymətləndirilirdi

AMEA-nın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş ümumi yığıncaqdakı nitqində Prezident İlham Əliyev dilimizin saflığı barədə, onun yad təsirlərdən qorunması barədə demişdir: "Əsrlər boyu Azərbaycan xalqını bir xalq kimi qoruyan bizim mədəniyyətimiz, incəsənətimiz, musiqimiz, xalçaçılıq sənətimiz və digər ənənələrimiz olubdur.

Bizim bu sahədəki bütün fəaliyyətimizin əsasında Azərbaycan dili dayanır. Azərbaycan dili bizi bir xalq, millət kimi qoruyub. Əsrlər boyu biz başqa ölkələrin, imperiyaların tərkibində yaşadığımız, müstəqil olmadığımız dövrdə milli dəyərlərimizi, ana dilimizi qoruya, saxlaya bilməmişik. Azərbaycan dilinin saflığını qoruya bilməmişik. Azərbaycan dili o qədər zəngindir ki, heç bir xarici kəlməyə ehtiyac yoxdur. Bir daha demək istəyirəm ki, biz əsrlər boyu dilimizi qorumuşuq. Bu gün də qorumalıyıq. Biz Azərbaycan dilinin saflığını təmin etməliyik".

Bu dilin saflığı uğrunda mübarizə Səfəvilər dövründə xüsusi vüsət almışdır. I Şah İsmayıl Səfəvinin Azərbaycan dövlətçiliyindəki rolunu ulu öndərimiz zamanında vermişdir: "Axı Şah İsmayıl görkəmli sərkərdə, Azərbaycan şahı olmuşdur. O dövrdə tarixi keçmişimizdən kimin kim olduğunu söyləmək bizim üçün çətin idi. İndi isə açıq şəkildə deməyə imkanımız var ki, Şah İsmayıl görkəmli dövlət xadimi, siyasi şəxsiyyət, Azərbaycanı birləşdirən insandır. Azərbaycanın qədim dövlətçiliyi Şah İsmayılın adı ilə bağlıdır. Müslüm Maqomayevin də bu mövzuya müraciət edərək belə gözəl opera yazmasının incəsənət üçün əhəmiyyəti böyükdür, həmçinin böyük tarixi, siyasi əhəmiyyəti var".

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Şah İsmayılın bağlı söylədiyi dəyərli fikirlər elm adamlarımızı bu irsin daha da dərindən öyrənilməsinə sövq etdi ki, hörmətli akademikimiz Ramiz Mehdiyevin elmi redaktəsi ilə ölkə ictimaiyyətinə, həm ziyalı elitaya, həm də geniş oxucu kütləsinə "Şah İsmayıl Səfəvi: Tarixi-diplomatik sənədlər toplusu" adlı dəyərli bir töhfə verildi.

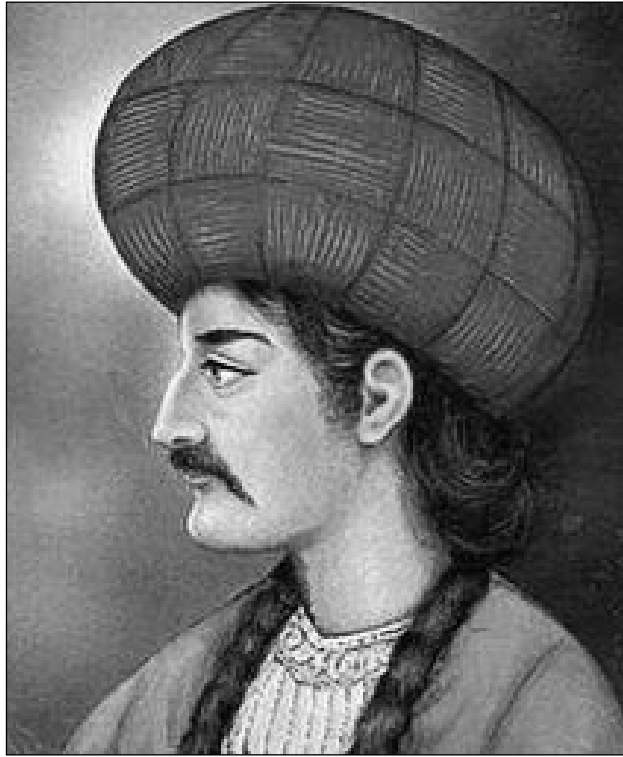
"Sirr deyil ki, hər hansı görkəmli dövlət xadimi tərəfindən qələmə alınmış məktublarda siyasi əhəmiyyəti ilə yanaşı, ədəbi dəyəri də vardır. Xüsusi ilə I Şah İsmayılın istedadlı şair, milli ədəbiyyatımızın parlaq nümayəndəsi olduğunu göz önünə gətirsək, onun məktublarının ana dilimizdə işıq üzü görməsini ədəbiyyatşünaslar üçün də böyük hədiyyə, qiymətli mənbə adlandırmaq olar. Əvəzsiz tarixi və siyasi dəyəri olan həmin sənədlər I İsmayılın bədii istedadını növbəti dəfə hər kəsə əyani şəkildə sübut etməklə bərabər, o dövrün diplomatik yazı tərzini, leksikasını öyrənmək üçün də kifayət qədər faydalıdır. Məktublarda eyni dərəcədə Səfəvi hökmdarının ideoloji-dini baxışlarını öyrənmələr üçün də əvəzsiz qaynaq rolunu oynaya bilər".

Qeyd etmək yerinə düşər ki, "Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti" monoqrafiyasının müəllifi kimi bu məktublarda Şah İsmayıl Səfəvinin diplomatik dilə yazdığı məktublarda nitq mədə-

niyyətimiz baxımından araşdırmağa sövq etdi.

Şah İsmayıl Səfəvinin məktublarındakı gözəl nitq digər dövlət başçıları tərəfindən də yeri gəldikcə qiymətləndirilmişdir: "Saf sevgi və təmiz niyyətlə göndərmiş olduğun ən saf duaların və ən xoşniyyətli (vəfali) salamların şahənəsi, səhər vaxtı ibadət edənlərin duaları və gecəgündüz zikr edənlərin zikrləri ilə bəzəmiş olduğunuz məktubunuz sevinc və şadlığımıza səbəb olmuşdur".

Şah İsmayılın məktublarının giriş hissələri XVI əsr türk dünyası diplomatikasının ənənələrinə sadıq olaraq Qurani-Kərimin ayələri ilə başlayır: "Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə! Aləmlərin Rəbbi olan Allaha həmd olsun! Allahın seçilmiş elçisi Əhmədə salam olsun. Ən gözəl aqibət ancaq Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinməkdir". Sultan II Bayazidin Şah İsmayılın ünvanlanan cavab məktubunda o dövrdə Şah İsmayılın hansı ərazilərə, hansı şəxsi keyfiyyətlərə sahib olması, ən ümduəsi, ən önəmlisi isə bəlağətli nitq ustası olması məlum olur: "Böyük pad-

bayrağını qaldıran, təmkin və izzət kürsüsünə əyləşmiş, din və dünya mülkünü qoruyan, səltənət və xoşbəxtlik qanunlarını yayyan, əzəmət və dövlət qanunlarını qoruyan, Allah yolunun mücahidi, "nəfsini özünə tanıyan edənleri cəzalandıran", Allah tərəfindən yardım edilən, səltənət, ədalət, qüdrət və xoşbəxtliyin yardımçısı həzrəti

"Sirr deyil ki, hər hansı görkəmli dövlət xadimi tərəfindən qələmə alınmış məktublarda siyasi əhəmiyyəti ilə yanaşı, ədəbi dəyəri də vardır. Xüsusi ilə I Şah İsmayılın istedadlı şair, milli ədəbiyyatımızın parlaq nümayəndəsi olduğunu göz önünə gətirsək, onun məktublarının ana dilimizdə işıq üzü görməsini ədəbiyyatşünaslar üçün də böyük hədiyyə, qiymətli mənbə adlandırmaq olar. Əvəzsiz tarixi və siyasi dəyəri olan həmin sənədlər I İsmayılın bədii istedadını növbəti dəfə hər kəsə əyani şəkildə sübut etməklə bərabər, o dövrün diplomatik yazı tərzini, leksikasını öyrənmək üçün də kifayət qədər faydalıdır. Məktublarda eyni dərəcədə Səfəvi hökmdarının ideoloji-dini baxışlarını öyrənmələr üçün də əvəzsiz qaynaq rolunu oynaya bilər".

şah, Əcəm məmləkətlərinin əzəmətli hökmdarı, Türk və Deyləm diyarlarının əmiri, dövrümüzün Cəmşidi, zamanın Keyxosrovu, əzəmətli Allahın yardım etdiyi Şah İsmayılın Allah dövlətinin əsaslarını möhkəmləndirsin, ömrünü uzatsın, ona uğurlar və qələbələr bəxş etsin- **bəlağətli məktubu** gözəl ovqat və zamanda əlimizə gəlib çatdı".

Şah babamızın Sultan II Bayazidə ünvanladığı məktubun giriş hissəsinin araşdırılması nitq mədəniyyətimizdəki varislərdən xəbər verir: "Tərifləyici səltənət və xilafət məqamına sahib, Günəş kimi parlaq və yüksək mərtəbədə dayanan, Cəmşid qədər əzəmətli, İskəndər kimi qüdrətli, ucalıq və ədalətin himayədarı, insaf və mürüvvət sahibi, dünya qeysərlərinin tabe olduğu, səltənət mülkünün varisi və layiqlisi, kafirlər və bütperəstlərə baş əydiren, İslam ordularının sevimlisi, "dənizdə dağlar kimi üzən gəmilərin" sahibi, sultanların və şahların ən ləyaqətli, xaqanlar xaqanlarının ən əzəmətli, yüksək cəsarətlə həqiqət bayrağını daşıyan, fəth

Sultan Bayazid-Allah səltənətinin təməllərini abad etsin, sizə gözəllik və sevinc bəxş etsin- məhəbbətin çoxluğunu özündə ehtiva edən və kamil sevgidən ayrılan nergiz ətirli dualar qafiliəsi və ənbər qoxulu salamlar karvanı sizə ərmağan olsun". Təkcə bu girişdə "əzəmət", "qüdrət", "ədalət", "insaf və mürüvvət", "ləyaqət" tək etik fəlsəfəmizin lüğətini zənginləşdirən ifadələrə geniş yer ayrılmışdır. Bu girişdə 12-dən çox frazeoloji birləşmələrə təsadüf edilir ki, bu bir daha dilimizin zənginləşməsində Şah İsmayıl Səfəvi məktublarının araşdırılmasının vacibliyini göstərir. "Həqiqət bayrağını daşımaq", "təmkin və izzət kürsüsünə əyləşmək", "din və dünya mülkünü qorumaq", "gözəllik və sevinc bəxş etmək", "kamil sevgidən ayrılmaq". "nergiz ətirli dualar qafiliəsi", "ənbər qoxulu salamlar karvanı", "məhəbbətin çoxluğunu özündə ehtiva etmək" kimi frazeologizmlər bu qəbildəndir.

Bu məktublarda sinonim cərgələr nitqin ekspressivliyini artırmağa xidmət

edir: "Yaltaq müsafirlərin və yaxınlaşmağa cəhd edən qonşuların dilindən eşidilən bəzi xəbərlər araşdırıldıqda bunların **həqiqətdən uzaq, yalandan ortaya atılan, doğru düşüncəyə zidd** olduğu bellidir".

"Qəti və **yəqin, açıq-aşkar dəlil və sübutlar** əsasında böyük xilafət və əzəmətli səltənətin rəmzi o taxtın sultanının xüsusiyyətinin ilahi mahiyyətindən kənar deyildir". Şah İsmayılın Qansu Qıruya məktubundakı sinonim cərgələrin ("**təkəbbür, qürur və lovğalıq**" və "**qarət və talan**") köməyi ilə müharibə edən tərəflərin xüsusiyyətləri bəyan edilir ki, bu da mühüm tarixi əhəmiyyət kəsb edir: "Şeybək Şeybani, Mavərennəhr məmləkətləri və bütün Xorasanda ağalığa əldə etmiş, **təkəbbür, qürur və lovğalıq** küleyi onun lovğalanmasına səbəb olmuş və doğru yoldan azaraq müqəddəs torpaqlara hücum edib, hər yeri **qarət və talan** etmişdi".

Məktublarda əlavələr nitq elementi nə də tez-tez təsadüf edir. Əlavələr əsasən mübtədaya əlavə kimi özünü göstərərək məktublarda ünvanlandığı şəxslərin adı çəkilən məqamlarda işlənir. Şah İsmayılın Sultan Səlimə cavab məktubunda 4 yerdə əlavələr işlənmişdir. Birinci əlavə Sultan Səlimə ünvanlanır: "...cənab Sultan Səlim şah, - **Allah dövlətinizi daimi, əbədi, səadətini isə tükənməz etsin**, - sevgi və məhəbbət dolu salam və dualarını göndərir və "görüşmək" arzusunda olduğumu bildirirəm. İkinci əlavə Sultan Səlimin atasına: "Cənnətməkan atanızın zamanında, - **Allah qəbrini nurla doldursun**, - bizim uğurlu yürüşümüz Əlaüddövlə Zülqədərini dikbaşlığına görə Rum sərhədlərinə gəlib çıxsada da, hər iki tərəfdən dostluq və həmrəylikdən başqa heç nə müşahidə edilmədi". Üçüncü əlavə Şah İsmayılın öz əcdadlarına ünvanlanır: "...o diyarın əksər sakinləri bizim əsil-nəcəbətlili əcdadımızın, - **bağışlayan və qüdrətli Allah öz mərhəmətini onlardan əsirgəməsin**, - müridləridir". Dördüncü əlavə Şah İsmayılın öz elçisi haqqındadır: "...ən yaxın və etimad etdiyimiz Şahqulu ağa, - **ruzisi bol olsun**, - ilə birlikdə göndərdim ki, əgər lazım olarsa istifadə edərsən". Bütün bu əlavələrdə yalnız ehtiram hissi özünü büruzə verir.

Sultan II Bayazidin Şah İsmayılın ünvanlanan cavab məktubunda o dövrdə Şah İsmayılın hansı ərazilərə, hansı şəxsi keyfiyyətə, ən ümduəsi, ən önəmlisi isə bəlağətli nitq ustası olması məlum olur: "Böyük padşah, Əcəm məmləkətlərinin əzəmətli hökmdarı, Türk və Deyləm diyarlarının əmiri, dövrümüzün Cəmşidi, zamanın Keyxosrovu, əzəmətli Allahın yardım etdiyi Şah İsmayılın Allah dövlətinin əsaslarını möhkəmləndirsin, ömrünü uzatsın, ona uğurlar və qələbələr bəxş etsin- **bəlağətli məktubu** gözəl ovqat və zamanda əlimizə gəlib çatdı".

Məqalənin sonunda nitq mədəniyyətimizin öyrənilməsi, onun öz incəlikləri ilə gənc nəsliyə çatdırılması, eləcə də Azərbaycan nitq mədəniyyətinin onun görkəmli övladlarının nitqləri əsasında dünyaya bəyan edilməsi baxımından "Şah İsmayıl Səfəvi: Tarixi-diplomatik sənədlər toplusu" kitabının müəllifi, elmi redaktoru, akademik Ramiz Mehdiyevə, kitabın araya-ərsəyə gəlməsində əməyi olan tədqiqatçılara minnətdarlıq edir və gələcəkdə Şah İsmayıl Səfəvidən üzü bəri dövlət xadimlərimizin irsinin araşdırılması yolunda yeni-yeni əsərlər gözleyirik.

Nağdəli Zamanov
Azərbaycan Tibb
Universitetinin dosenti,
tibb üzrə fəlsəfə doktoru